

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Л.П.Валенкевич

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
З КУРСУ “ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО”**

*для студентів спеціальності 5.060101 “Правознавство”
усіх форм навчання*

**Затверджено
редакційно-видавничою
радою університету
Протокол № 1
від 10.04.2002 р.**

Суми Вид-во СумДУ 2002

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ.

- 1 Поняття екологічного права, його методи, класифікація еколого-правових відносин.*
- 2 Об'єкти і джерела екологічного права*
- 3 Принципи екологічного права.*

Декілька слів про історію екологічного законодавства. Починаючи з другої половини 80-х років в Радянському Союзі, нарешті, усвідомили важливість екологічної безпеки.

25 червня 1986 року вийшла Постанова ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР та Ради Міністрів СРСР "Про заходи щодо подальшого підвищення ролі та посилення відповідальності Рад народних депутатів за прискорення соціально-екологічного розвитку в світі рішень XXVII з'їзду КПРС".

Через 2 роки виходить Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР №32 "Про корінну перебудову справи охорони природи в країні" (7.01.88р.) Далі йде Постанова Верховної Ради від 27 листопада 1989р. "Про невідкладні заходи екологічного оздоровлення країни". 1991 рік був ознаменований прийняттям Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища".

Після проголошення незалежності України Верховна Рада розробила та прийняла значну кількість правових актів і законів, які й становлять чинне екологічне законодавство України.

Предметом екологічного права є екологічні правовідносини, які виникають у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки, яка базується на множинності форми власності, права природокористування і права громадян на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище.

Слід розрізняти природно-ресурсні та охоронні правовідносини в сфері екології.

Природно-ресурсні правовідносини виникають під час спеціального використання різних природних ресурсів:

- земельних;
- водних;

- лісних;
- надр;
- фауністичних;
- атмосферного повітря.

Охоронні правовідносини поділяються на природоохоронні та антропоохоронні.

Природоохоронні правовідносини поділяються на правовідносини з охорони:

- навколишнього природного середовища;
- природних ресурсів і ландшафтів;
- об'єктів і територій природно-заповідного фонду;
- екосистем і комплексів;
- природно-антропогенних ландшафтів;
- лікувально-оздоровчих, рекреаційних зон і територій.

Антропоохоронні правовідносини можна поділити на правовідносини із захисту:

- життя і здоров'я людини від небезпечного середовища ;
- від антропогенного впливу;
- від негативного впливу стихійних сил природи та природних явищ.

Особливості природно-ресурсних відносин:

- складаються відносно конкретних природних ресурсів (земель, надр, лісів, фауни, атмосферного повітря);
- обумовлені багатогранністю цільового використання природних ресурсів для задоволення духовних, матеріальних, лікувальних, естетичних, рекреаційних, культурно-просвітницьких потреб;
- базуються на багатогранності форм права власності на природні ресурси та права природокористування;
- комплексні правовідносини, що мають чітку внутрішню диференціацію (земельні, гірські, водні, лісні, фауністичні, атмосферно-охоронні);
- виникають переважно з приводу використання і відтворення природних ресурсів як основного способу господарювання, виробництва і умов життєдіяльності людини.

Особливостями природоохоронних і антропоохоронних правовідносин є те, що вони:

- виникають з приводу охорони навколишнього середовища, забезпечують екологічну безпеку життя і здоров'я людини;
- базуються на законному праві громадян України на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище;

- передбачають реалізацію основних екологічних прав громадян, забезпечення їх екологічної безпеки;
- орієнтовані на збереження та охорону навколишнього природного середовища як невід'ємної умови, місця і джерела життєзабезпечення людини та інших живих організмів;
- характеризуються регулятивно-забезпечувальною спрямованістю екологічної правосуб'єктивності громадян і якості навколишнього природного середовища.

Таким чином, екологічне право – це комплексна галузь права, яка містить сукупність еколого-правових норм, регулюючих екологічні відносини з метою ефективного використання, відтворення та охорони природних ресурсів, забезпечення екологічної якості, гарантії екологічної безпеки, реалізації екологічних прав.

Сукупність еколого-правових норм утворює інтегровану правову спільність або комплексну галузь права. Вони регулюють або забезпечують реалізацію прав суб'єктів екологічних правовідносин. Ці правові норми або виконують екологічну функцію, або забезпечують реалізацію зовнішньої та внутрішньої функції держави.

Еколого-правові норми є складовою частиною юридичної бази природно-ресурсного, природоохоронного права і комплексного міжгалузевого інституту правової екології людини.

Метою екологічного права є:

- регулювання і забезпечення ефективного використання природних ресурсів;
- забезпечення якості навколишнього природного середовища;
- гарантія екологічної безпеки, реалізації і захисту екологічних прав громадян.

Способи і заходи, які передбачені еколого-правовими нормами, спрямовані на ефективне регулювання екологічних правовідносин, забезпечення реалізації прав і дотримання обов'язків суб'єктами цих відносин у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки громадян являють собою методи екологічного права.

Методи екологічного права поділяються на дві групи:

- адміністративно-розпорядчі (примусові);
- мотиваційні.

До примусових методів належать:

- ті, що дозволяють;
- санкціонуючі;

- узгоджуючі;
- імперативні;
- обмежувальні;
- попереджувальні;
- ті, що забороняють та інші.

Мотиваційні методи містять:

- альтернативні;
- автономні;
- диспозитивні;
- рекомендаційні;
- стимулюючі;
- ініціативні;
- еколого-експертні оцінки.

Об'єктами екологічного права є сукупність природних, природно-соціальних умов та процесів, природних ресурсів, ландшафтів, природних і природно-антропогенних комплексів, екосистем і життя та здоров'я громадян, які потребують охорони відповідно до норм екологічного законодавства.

Розрізняють 3 групи об'єктів:

- диференційовані;
- інтегровані;
- комплексні.

До диференційованих об'єктів екологічного права належать:

- земля;
- надра;
- води;
- рослинний світ (ліс);
- тваринний світ;
- атмосферне повітря;

До інтегрованих об'єктів екологічного права належать:

- навколишнє природне середовище;
- життя та здоров'я громадян у несприятливій екологічній середі;

До комплексних об'єктів слід віднести:

- природні комплекси та ландшафти - об'єкти і території природно-заповідного фонду;
- природно-соціальні умови та процеси – курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні зони;
- екосистеми – виключно (морська) екологічна зона, континентальний шельф;

- природно-антропогенні комплекси (зони) – території екологічної катастрофи.

Джерелами екологічного права є нормативні акти, що несуть еколого-правові норми, призначені регулювати екологічні правовідносини.

До джерел екологічного права належать законодавчі акти:

1) диференційовані:

- Земельний кодекс;
- Закон України “Про плату за землю”;
- Кодекс про надра;
- Водний кодекс;
- Лісовий кодекс;
- Закон України “Про тваринний світ” та ін;

2) інтегровані;

- Конституція України;
- Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”;
- Закон України “Про охорону здоров’я”;
- Закон України “Про екологічну експертизу”;

3) комплексні:

- Закон України “Про природно-заповідний фонд”;
- Закон України “Про виключно (морську) економічну зону”;
- Закон України “Про правовий режим по територіях, забруднених в результаті Чорнобильської катастрофи”;
- постанови Верховної Ради України;
- укази і розпорядження президента України;
- урядові нормативні акти;
- галузеві нормативно-правові акти;
- локальні нормативно-правові акти.

Екологічне право базується на 3 групах принципів.

Під принципами екологічного права слід розуміти загально-обов’язкові правила, що містяться в регулюючих і охоронних еколого-правових нормах, спрямованих на досягнення цілей екологічної політики України та забезпечення виконання завдань екологічного права.

До I групи загальноюридичних принципів належать:

- гласність і демократизм прийнятих екологічно значущих рішень;
- компенсація за шкоду, що заподіяна порушенням екологічного законодавства;
- сполучення методів стимулювання і юридичної відповідальності за екологічне правопорушення;

- міждержавне співробітництво у сфері екології.
- До міжгалузевих і спеціальних юридичних принципів належать:
  - пріоритетність вимог екологічної безпеки;
  - гарантія безпечного навколишнього природного середовища для життя і здоров'я людей;
  - превентивність екологічних заходів;
  - узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів;
  - об'єднання міждисциплінарних знань – екологічних, соціальних, природних і технічних;
  - прогнозування якості навколишнього природного середовища;
  - обов'язковість екологічної експертизи;
  - обов'язковість дотримання екологічних стандартів і нормативів;
  - нормування та оцінка впливу екологічно небезпечної діяльності;
  - плата за забруднення навколишнього природного середовища і погіршення якості природних ресурсів.

До галузевих принципів екологічного права належать:

- обов'язковість додержання вимог лімітів використання природних ресурсів;
- збереження просторової та видової різноманітності та цілісності природних об'єктів і комплексів;
- різноманітність форм власності на природні ресурси;
- безплатність загального і платність спеціального природокористування під час здійснення господарської діяльності;
- комплексність і ефективність використання природних ресурсів;
- множина правових форм використання природних ресурсів.

До функцій екологічного права належать:

- регулятивна;
- виховна;
- превентивна;
- охоронна і т.д.

Контрольні запитання

- 1 Які особливості мають природно-ресурсні правовідносини?
- 2 Які особливості мають охоронні правовідносини?
- 3 Дайте визначення поняття “екологічне право”.
- 4 Що входить до еколого-правових норм?
- 5 Визначіть мету екологічного права
- 6 Як поділяються методи екологічного права?
- 7 Визначте джерела екологічного права

8 На яких принципах базується екологічне право?

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА Й ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

1 Поняття екологічних прав громадян.

2 Види екологічних прав громадян.

3 Обов'язки громадян в галузі екології.

4 Гарантії реалізації екологічних прав громадян.

Екологічні права громадян - це сукупність юридичних можливостей і засобів, які спрямовані на задоволення потреб громадян в галузі використання природних ресурсів (ПР), охорони навколишнього природного середовища (НПС) і забезпечення екологічної безпеки (ЕБ).

Два аспекти екологічних прав громадян:

- об'єктивне право - сукупність правових норм, що утворюють комплексний міжгалузевий інститут екологічного права;
- суб'єктивне право - сукупність повноважень фізичних осіб в галузі екології.

Особливості екологічних прав громадян:

- належність до конституційних прав людини;
- комплексна правова категорія, яка охоплює систему екологічних прав;
- в основі формування системи екологічних прав громадян лежать корінні загальнолюдські природні права людини;
- формування системи екологічних прав громадян знаходиться в стані становлення і розвитку;
- їх обумовленість визначається цінністю людини, необхідністю захисту в межах державних і неурядових інституцій, наданням можливості вільного перебування і взаємодії з навколишнім природним середовищем;
- юридичні засади реалізації екологічних прав громадян, гарантії їх захисту зафіксовані Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища", іншим законодавством України;
- відсутність обґрунтованого пакету міжнародних екологічних прав.

До складу системи екологічних прав входять:

1. Конституційні норми (норми прямої дії) встановлюють відповідні екологічні права громадян:

а) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових

продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена (ст. 50);

б) право користуватися природними об'єктами права власності народу України (ст. 13);

в) право власності на землю (ст. 14).

2. Загальноекологічні норми - це такі норми, які встановлюють найбільш загальні права людини в даній сфері, їх захист та гарантії здійснення (ст. 9 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища"):

- права й обов'язки громадян з охорони та раціонального використання природних ресурсів (законодавчі акти природно-ресурсних галузей, природоохоронний інститут екологічного законодавства).

Існують такі види екологічних прав громадян:

- галузеві:

а) права громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;

б) право на одержання повної і достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища і його вплив на здоров'я людей;

в) право на участь у проведенні громадської екологічної експертизи;

г) право на участь у розробці і здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;

г) право на здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;

- міжгалузеві:

а) право на участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, та внесення пропозицій до державних та господарських органів, установ та організацій з цих питань;

б) право на одержання екологічної освіти;

в) право на об'єднання в громадські природоохоронні формування;

г) право на подання до суду позовів на державні органи, підприємства, установи, організації і громадян про відшкодування заподіяної їх здоров'ю шкоди та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Екологічні обов'язки - це встановлена державою і закріплена законодавством необхідність, що приписує певний вид та міру поведінки у сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього

природного середовища, а також відповідальність у випадку їхнього невиконання.

Види екологічних обов'язків:

- загальні обов'язки громадян, передбачені Законом України “Про охорону навколишнього природного середовища”:

а) берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

б) здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів;

в) не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;

г) вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення;

г) компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище;

- спеціальні обов'язки громадян, передбачені системою економічного законодавства, які впливають з умов права власності на природні ресурси, природокористування і реалізації громадянами екологічно небезпечної діяльності:

а) майнові обов'язки:

- своєчасно вносити плату за забруднення навколишнього природного середовища та понадлімітне використання природних ресурсів;

- ефективно використовувати природні ресурси, здійснювати комплекс заходів щодо їх відновлення;

- проводити заходи щодо попередження негативного впливу діяльності на стан навколишнього природного середовища (забруднення, виснаження);

- запроваджувати новітні технології, устаткування та методи діяльності, які неспроможні негативно впливати на стан навколишнього природного середовища і здоров'я людей;

- компенсувати витрати на проведення екологічної експертизи, аудиторського аналізу стосовно об'єктів, що ними експлуатуються і які негативно впливають чи можуть впливати на екологічний стан та здоров'я людей;

б) немайнові обов'язки:

- одержувати дозволи на здійснення діяльності, спроможної негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, здоров'я людей;

- передавати екологічно небезпечні об'єкти на екологічну експертизу;
- дотримуватись висновків державної екологічної експертизи;
- надавати органам екологічного контролю відомості про характер екологічно небезпечної діяльності;
- здійснювати первинний облік використання природних ресурсів, викидів та скидів у навколишнє природне середовище;
- погоджувати свою діяльність з іншими суб'єктами, якщо вона спроможна потенційно шкодити здоров'ю людини і природним ресурсам;
- оволодівати екологічними знаннями і практичними навичками щодо їх реалізації;
- дотримуватись правил і вимог, встановлених правових режимів територій і об'єктів, що підлягають особливій охороні, зон надзвичайних екологічних ситуацій;
- сприяти органам екологічного контролю при проведенні ними перевірок та обстежень, додержання екологічного законодавства;
- виконувати розпорядження органів екологічного контролю.

Гарантії реалізації екологічних прав громадян - це система юридичних засобів забезпечення, здійснення екологічних прав фізичними особами в галузі екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища.

Види гарантій:

- організаційно-розпорядчі:
  - а) проведення широкомасштабних заходів щодо підтримання і поліпшення стану навколишнього природного середовища;
  - б) залучення громадян до участі у вирішенні питань охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки;
  - в) сприяння громадянам при здійсненні природоохоронної діяльності, поліпшенні природних умов життя;
  - г) стимулювання різних форм діяльності громадян в галузі екології;
- контрольно-виконавчі:
  - а) здійснення державного і громадського екологічного контролю;
  - б) додержання обов'язків юридичними і фізичними особами щодо здійснення технічних, організаційних, інших заходів попередження негативного впливу господарської та іншої діяльності та стан навколишнього природного середовища;
  - в) забезпечення державними органами додержання екологічних вимог при плануванні, розміщенні продуктивних сил, здійсненні іншої діяльності і експлуатації екологічно небезпечних об'єктів;

г) врахування радами народних депутатів, органами виконавчої влади та іншими спеціально уповноваженими органами у сфері екології пропозицій, зауважень громадян щодо поліпшення стану екологічної обстановки;

- превентивно-обмежувальні:

а) проведення державної, громадської та інших форм екологічної експертизи;

б) ліцензування екологічно небезпечної діяльності;

в) видання дозволів на використання природних ресурсів, лімітів на викиди та скиди;

г) обмеження діяльності, що здійснюється з порушенням екологічного законодавства, вимог дозволів на природокористування, лімітів викидів і скидів;

г) припинення діяльності, що здійснюється з порушенням екологічного законодавства;

- процесуально-правові:

а) юридична можливість і порядок звернення за захистом порушених прав в органи:

- управління і контролю в галузі екології;

- адміністративної юрисдикції;

- прокуратури;

- судові;

б) процедура проведення екологічної експертизи;

в) процедура одержання екологічної інформації;

г) процедура здійснення екологічного контролю;

г) процедура передачі природних ресурсів у власність і надання в користування;

д) процедура ліцензування, видачі дозволів на викиди та скиди, розміщення відходів, затвердження лімітів і квот тощо;

- охоронно-забезпечувальні (захисні), які реалізуються шляхом притягнення винних осіб в порушенні екологічних прав громадян до відповідальності:

- дисциплінарної;

- адміністративної;

- кримінальної;

- кримінальної;

- еколого-правової;

- майнової.

Існують такі форми захисту екологічних прав громадян:

- нормотворча;
- управлінська;
- самоврядна;
- правоохоронна;
- природоохоронна;
- антропоохоронна;
- судова.

Контрольні запитання

- 1 Що слід розуміти під поняттям “екологічні права громадян”?
- 2 Які особливості екологічних прав Ви знаєте?
- 3 Які нормативно-правові акти регламентують екологічні права громадян?
- 4 Які норми входять до складу системи екологічних прав громадян?
- 5 Визначте та побудуйте структуру видів екологічних прав громадян.
- 6 Розкрийте поняття “екологічні обов’язки громадян” та дайте характеристику окремих видів екологічних прав.
- 7 Які існують гарантії реалізації екологічних прав громадян?
- 8 Які існують форми захисту екологічних прав громадян?

ПРАВОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ПРИРОДИ ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ

- 1 *Сутність, принципи та методи управління охороною природи та природокористуванням.*
- 2 *Організаційна структура системи охорони природи та природокористування.*
- 3 *Повноваження та компетенція державних органів у сфері екології.*

Управління - це організація взаємозв'язків між складовими системи, яка приводить до поставленої мети (або результатів).

Стосовно природокористування під управлінням слід розуміти забезпечення виконання норм та вимог, які обмежують шкідливий вплив процесів виробництва та життєдіяльності людини на навколишнє середовище та забезпечують раціональне використання природних ресурсів та їх відновлення.

Управління природокористуванням базується на таких основних принципах:

- безспірний пріоритет природоохоронної мети та інтересів відносно локальних відомчо-територіальних (так звана співпідпорядкованість мети);
- ієрархічність та оптимальність управління;
- наявність мети, можливість контролю за її досягненням;
- вміння передбачати реакції системи управління, яка базується на досконалому знанні об'єкта управління;
- облік об'єктивних обмежень природно-ресурсного та еколого-економічного потенціалів;
- гнучкість та еластичність управління.

Метою управління в галузі охорони навколишнього середовища є досягнення погодження дій державних та громадських органів у сфері природокористування та охорони навколишнього середовища.

Методи управління природокористуванням можна класифікувати за двома принципами:

- методи, засновані на примусі;
- мотиваційні методи.

Процес управління охорони навколишнього середовища складається з реалізації таких функцій:

- моніторинг навколишнього середовища (спостереження за станом навколишнього середовища та попередження можливих проблемних ситуацій і природних об'єктів);
- науково-дослідна діяльність;
- екологічна експертиза проектів;
- природоохоронний контроль суб'єктів природокористування;
- створення бази даних та формування інформаційного забезпечення;
- екологічне прогнозування та програмування.

Для того щоб здійснювати управління будь-чим, необхідно мати на те право, тобто мати правове забезпечення своєї діяльності. В першій лекції були розглянуті основні законодавчі акти, які регламентують правові відношення в галузі природокористування та охорони природи.

Якщо проаналізувати чинне законодавство, можна побудувати організаційно-функціональну структуру державної системи управління природокористуванням, яка складається з 6 основних блоків.

Перший блок – це система Міністерства екології та природних ресурсів, до складу якої входять саме Мінекології та природних ресурсів і його обласні та районні управління.

Другий блок складає система Міністерства здоров'я. Його представляють органи санітарно-епідеміологічного нагляду.

Третій блок – це система управління промисловістю, до складу якої входять галузеві міністерства та природоохоронні служби підприємств.

До четвертого блоку входять органи законодавчої та виконавчої державної влади, тобто Верховна Рада, Кабінет Міністрів, органи самоврядування місцевих рад і відділи виконкомів.

П'ятий блок - це система контролю та нагляду, яку представляють судово-арбітражні органи, прокуратура та екологічна міліція.

Шостий блок – це система громадських об'єднань, до складу якої входять засоби масової інформації та громадські організації.

Розглянемо, які органи здійснюють стратегічне та оперативне управління природокористуванням та якими повноваженнями вони наділені.

Відповідно до ст. 13 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" вищим законодавчим органом в галузі управління охороною навколишнього природного середовища є Верховна Рада України, до компетенції якої належить:

- визначення основних напрямків державної політики в галузі природокористування;
- затвердження державних екологічних програм;
- визначення правових основ регулювання відносин у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- визначення повноважень рад народних депутатів та органів державного управління в галузі природних ресурсів та екологічної безпеки;
- встановлення статусу потерпілих громадян та правового режиму зон надзвичайної екологічної ситуації, оголошення таких зон і територій держави.

До повноважень місцевих рад народних депутатів належать (ст.15):

- забезпечення реалізації екологічної політики України, екологічних прав громадян;

- надання згоди на розміщення на своїй території підприємств, установ і організацій;
- затвердження проектів планування та забудови населених пунктів, їх генеральних планів та схем промислових вузлів;
- видавання дозволів на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення;
- затвердження місцевих екологічних програм;
- організація вивчення навколишнього природного середовища;
- прийняття рішень про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення;
- припинення діяльності підприємств у випадку порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Державне управління в галузі охорони навколишнього середовища здійснює Кабінет Міністрів України (ст. 17). До компетенцій Кабінету Міністрів належать:

- реалізація державної екологічної політики;
- розробка державних, міждержавних і регіональних програм;
- координація діяльності міністерств і відомств;
- встановлення порядку утворення і використання бюджетного фонду охорони природи;
- встановлення порядку розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів;
- встановлення порядку та граничних розмірів плати за користування природними ресурсами;

- прийняття рішень про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду України;
- прийняття рішень про припинення або заборону діяльності підприємств, незалежно від форм власності, у випадку порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- управління зовнішніми зв'язками України в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Виконавчі та розпорядчі органи місцевих рад народних депутатів у сфері охорони навколишнього природного середовища в межах своєї компетенції (ст. 19):

- здійснюють реалізацію рішень відповідних рад народних депутатів;
- координують діяльність органів управління підприємств та організацій на своїй території;
- організовують розробку місцевих екологічних програм;
- затверджують ліміти використання природних ресурсів для підприємств (за винятком ресурсів державного значення);
- визначають розміри платежів за забруднення навколишнього природного середовища;
- організовують збір, переробку, утилізацію і захоронення промислових, побутових та інших відходів на своїй території;
- формують і використовують місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища;
- узгоджують поточні та перспективні плани роботи підприємств та організацій з питань охорони навколишнього природного середовища;
- організовують екологічну освіту та виховання громадян;

- приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

До компетенцій Міністерства екології та природних ресурсів і його органів на місцях належать:

- здійснення комплексного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, проведення єдиної науково-технічної політики з питань охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів;

- державний контроль за використанням і охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України, а також за додержанням норм екологічної безпеки;

- організація моніторингу навколишнього природного середовища і забезпечення роботи державної екологічної інформаційної системи;

- затвердження нормативів, участь у розробці екологічних стандартів;

- здійснення державної екологічної експертизи;

- одержання від міністерств, відомств та підприємств інформації про стан навколишнього природного середовища;

- видача дозволів на захоронення і складування промислових, побутових та інших відходів, викиди (скиди) шкідливих речовин у навколишнє природне середовище;

- обмеження чи заборона діяльності підприємств, якщо вони перевищують встановлені ліміти;

- розгляд справ про адміністративні правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища;
- керівництво заповідним фондом і ведення Червоної книги України;
- координація діяльності інших спеціально уповноважених органів державного управління в даній галузі;
- здійснення міжнародного співробітництва з питань охорони навколишнього природного середовища.

Законодавством України передбачена охорона честі, гідності, здоров'я і життя працівників спеціальних підрозділів Міністерства екології та природних ресурсів.

Повноваження громадських об'єднань у сфері охорони навколишнього природного середовища зазначені в ст. 21.

Громадські природоохоронні об'єднання мають право:

- розробляти і пропонувати свої природоохоронні програми;
- утворювати громадські фонди охорони природи;
- брати участь у проведенні спеціально уповноваженими органами перевірок виконання підприємствами екологічних нормативів, планів і заходів;
- проводити громадську екологічну експертизу, оприлюднювати її результати і передавати їх органам, уповноваженим приймати рішення;
- одержувати у встановленому порядку інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерела його забруднення, програми і заходи щодо їх охорони;
- виступати з ініціативою проведення республіканських і місцевих референдумів з питань, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища;

- вносити до відповідних органів пропозиції про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- подавати до суду позови про відшкодування заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських об'єднань шкоди;
- брати участь у заходах міжнародних неурядових організацій з питань охорони навколишнього природного середовища.

Контрольні запитання

- 1 У чому полягає суть поняття “управління охороною природи та природокористування”?
- 2 Які методи управління природокористуванням Ви знаєте?
- 3 Які функції реалізуються в процесі природокористування?
- 4 Розкрийте основні принципи охорони навколишнього природного середовища та природокористування.
- 5 Яку організаційно-функціональну структуру має державна система управління охороною навколишнього природного середовища та раціонального природокористування?
- 6 Які повноваження в сфері екології мають органи законодавчої влади?
- 7 Які повноваження в сфері екології мають органи виконавчої влади?
- 8 Які права мають громадські об'єднання в сфері екології?

ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ.

- 1 *Поняття і особливості права власності на природні ресурси.*
- 2 *Форми права власності на природні ресурси.*

3 *Суб'єкти права власності на природні ресурси.*

4 *Зміст права власності на природні ресурси.*

Право власності на природні ресурси – це система юридичних норм та інших правових методів, які регулюють правовідносини власності на землю, надра, води, ліси, рослинний і тваринний світ, об'єкти природно-заповідного фонду та забезпечують реалізацію повноважень власників на володіння, користування і розпорядження цими ресурсами.

Право власності на природні ресурси можна поділити на об'єктивне і суб'єктивне право.

До об'єктивного права власності на природні ресурси належить система правових норм земельного, гірничого, водного, лісного, фауністичного, природно-заповідного законодавства, яка регламентує правовідносини власності на природні ресурси. Дана система фіксується в нормах природно-ресурсного законодавства.

Суб'єктивне право власності на природні ресурси – це сукупність повноважень різних суб'єктів (держави, юридичних і фізичних осіб) на володіння, користування та розпорядження природними ресурсами, що їй належать.

Суб'єктивне право виникає у зв'язку з передачею або придбанням у власність відповідних природних ресурсів. Суб'єктивне право засвідчується державним актом на право власності або цивільно-правовим договором на придбання (купівлю, продаж, обмін та ін).

Перш ніж ми з вами перейдемо до розгляду існуючих форм власності, визначимо дану дефініцію.

Під формою права власності на природні ресурси слід розуміти юридично визначені напрямки суб'єктивно-об'єктивної належності природних ресурсів та їх організаційно-правового забезпечення.

Згідно із Законом України “Про власність” юридично визначені такі форми:

- державна (яка в свою чергу поділяється на загальнодержавну і комунальну);
- колективна;
- приватна.

Правовідносини права власності на природні ресурси – це відносини, що виникають з приводу виникнення, реалізації та припинення повноважень власників на землю, надра, води, ліси,

рослинний та тваринний світ, об'єкти природно-заповідного фонду, економічної виключної (морської) зони і континентального шельфу.

Дані правовідносини регулюються відповідними законодавчими і нормативно-правовими актами:

- кодексами: Земельним, Водним, Лісним і т.д.;
- Законом України “Про охорону навколишнього середовища”;
- Законом України “Про тваринний світ”.

Підставами для виникнення відносин права власності на природні ресурси є обставини, з якими законодавство пов'язує зміну форм власності на землю, надра, води, ліси, рослинний і тваринний світ та об'єкти природно-заповідного фонду.

Згідно з існуючим законодавством підстави для виникнення відносин права власності з'являються, якщо відбувся юридичний факт або змінився юридичний склад.

До юридичних фактів належать: спадок, застава, дарування, купівля-продаж, обмін.

А до зміни юридичного складу належать: володіння (право I ступеня), націоналізація, монополізація, реквізиція, передача у власність, придбання, викуп.

Об'єктами права власності на природні ресурси є природні чи штучно створені ресурси, які виконують біологічні, економічні, екологічні та соціальні функції і зареєстровані в обліково-кадастрових або інших юридично визнаних документах як об'єкти володіння, користування і розпорядження.

До загальних об'єктів права власності на природні ресурси належать:

- земля;
- надра;
- води;
- ліси;
- тваринний світ;
- рослинний світ нелісного походження;
- природно-заповідний фонд;
- виключна (морська) економічна зона;
- континентальний шельф.

Суб'єктами права власності на природні ресурси є особи, які юридично можуть реалізувати повноваження із володіння, користування і розпорядження природними ресурсами, що їм належать.

До суб'єктів права власності належать:

- народ України;
- Верховна Рада і органи місцевого самоврядування;
- громадяни України;
- об'єднання громадян.

До громадян України, які є суб'єктами права власності на природні ресурси, належать:

- громадяни, що будують чи обслуговують житловий будинок і господарські споруди;
- громадяни, які ведуть особисте підсобне господарство;
- громадяни, які мають дачі;
- громадяни, які мають гаражі.

Об'єднання громадян поділяються на:

- сільськогосподарські кооперативи;
- садові товариства;
- сільськогосподарські акціонерні асоціації;
- фермерські господарства;
- колективи сільськогосподарських підприємств.

Залежно від форми власності спеціальні об'єкти права власності на природні ресурси поділяються на такі:

- державної власності;
- колективної власності;
- приватної власності.

До природних ресурсів державної власності належать:

1 Землі державної власності, а саме:

- землі загального користування;
- транспорту і зв'язку;
- оборони;
- гірничодобувної системи;
- енергетичної системи;
- космічної системи;
- лісного фонду;
- сільськогосподарських науково-дослідних, навчальних закладів та інших дослідних центрів.

2 Водні об'єкти:

- територіальні моря;
- внутрішні моря;
- підземні води;
- поверхневі води, розміщені на території двох або більше областей;

- води в межах територій природно-заповідного фонду;
- води лікувального значення.
- 3 Ліси загальнодержавного значення.
- 4 Надра – незагальнорозповсюджені корисні копалини (ст.39 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”).
- 5 Тваринний світ.:
  - дикі тварини, що знаходяться на волі;
  - інші об’єкти тваринного світу.
- 6 Природо-заповідний фонд:
  - території природних заповідників;
  - заповідні зони біосферних заповідників;
  - природні ресурси національних природних парків;
  - природні ресурси і організми континентального шельфу;
  - живі організми і види риб виключної (морської) економічної зони.

До природних ресурсів колективної власності належать:

- 1 Землі:
  - сільськогосподарських кооперативів;
  - КСП;
  - сільськогосподарських акціонерних товариств;
  - садівничих товариств.
- 2 Водойми, розміщені на угіддях сільськогосподарських підприємств (до 30 га).
- 3 Ліси, розміщені на угіддях сільськогосподарських підприємств (до 5 га).
- 4 Надра:
  - торф;
  - загальнорозповсюджені корисні копалини.
- 5 Тваринний світ:
  - дикі тварини, які не знаходяться у стані природної волі;
  - дикі тварини, що розводяться у неволі;
  - дикі тварини, придбані іншим дозволеним шляхом.
- 6 Природно-заповідний фонд:
  - регіональні ландшафтні парки;
  - зони, що регулюють біосферний режим, буферна; антропогенних ландшафтів;
  - природні ресурси, внесені до складу, але невизнані національним парком;

- заповідники;
- пам'ятки природи;
- заповідні урочища;
- ботанічні сади;
- дендрологічні парки;
- зоологічні парки;
- парки – пам'ятники садово-паркового мистецтва.

До природних ресурсів приватної власності належать:

1 Землі:

- земельні ділянки для ведення сільського (фермерського) господарства;
- земельні ділянки для ведення особистого підсобного господарства;
- земельні ділянки для будівництва та обслуговування житлового будинку і господарських споруд;
- ділянка для саду;
- ділянка для гаражу;
- ділянка для дачі.

2 Водні об'єкти, розміщені на угіддях фермерських господарств (до 3 га).

3 Ліси, розміщені на угіддях фермерських господарств (до 5 га).

4 Надра:

- загальнорозповсюджені корисні копалини (місцевого значення).

Під змістом права власності на природні ресурси слід розуміти сукупність повноважень суб'єктів права власності із володіння, користування і розпорядження природними ресурсами, що їм належать.

Розрізняють:

- право володіння – це юридично гарантована стабільність власності на природні ресурси, їх невід'ємність від власника без особливого волевиявлення, визнання виключності й абсолютності прав на ці ресурси;

- право користування:

а) держави і органів самоврядування (одержання ренти при платному природокористуванні);

б) суб'єкти приватної і колективної власності (самостійне господарювання).

Припинення права власності на природні ресурси – це юридично значущі дії, спрямовані на припинення повноважень власника на землю, надра, води, ліси і т.д.

Припинення права власності настає у двох випадках:

- правомірних діях;
- протиправних діях.

До правомірних належать:

- добровільна відмова;
- відчуження (продаж);
- викуп для державних або суспільних потреб.

До протиправних слід віднести:

- систематичне невнесення плати (податку);
- використання природних ресурсів способами, які призводять до зниження їх якості, хімічного та радіаційного забруднення, погіршення екологічного стану;
- нецільове використання;
- порушення строків освоєння (використання);
- укладення договорів з порушенням порядку придбання або відчуження природних ресурсів.

Контрольні запитання

- 1 Які форми власності на природні ресурси Ви знаєте?
- 2 Які природні ресурси мають державну форму власності?
- 3 Які природні ресурси можуть мати колективну форму власності?
- 4 Які природні ресурси можуть мати приватну форму власності?
- 5 Зміст права власності на природні ресурси та його види.

ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ ТА ЕКОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА.

- 1 *Поняття екологічного контролю та його види.*
- 2 *Поняття екологічної експертизи.*
- 3 *Види екологічної експертизи.*
- 4 *Процедура проведення екологічної експертизи.*

Завданням контролю у сфері охорони природного середовища є забезпечення виконання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища усіма державними органами, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форм власності і підпорядкування, а також громадянами.

Розрізняють три види контролю:

- державний;
- громадський;
- прокурорський нагляд.

Згідно із ст. 35 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” державний контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища здійснюється радами народних депутатів та їх виконавчими та розпорядчими органами, Міністерством екології та природних ресурсів, його органами на місцях і іншими, спеціально уповноваженими державними органами.

Державному контролю підлягають використання і охорона земель, надр, поверхневих та підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони держави, природних територій і об’єктів, які потребують особливої охорони, стану навколишнього природного середовища.

Громадський контроль здійснюється інспекторами охорони навколишнього природного середовища згідно з Положенням “Про громадських інспекторів”. Громадські інспектори:

- беруть участь у проведенні разом з робітниками державного контролю рейдів і перевірок про додержання підприємствами, установами, організаціями і громадянами законодавства про охорону навколишнього природного середовища, дотримання норм екологічної безпеки і використання природних ресурсів;
- проводять перевірки і складають протоколи про порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища і подають їх органам державного контролю та правоохоронним органам для притягнення винних до відповідальності;
- надають допомогу органам державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища та в діяльності із попередження екологічних правопорушень.

Органи громадського контролю можуть здійснювати й інші функції згідно з чинним законодавством України.

Згідно із ст. 37 нагляд за виконанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища здійснює Генеральний прокурор України і підпорядковані йому органи прокуратури.

При здійсненні нагляду органи прокуратури застосовують надані їм права, в тому числі і звернення до судів чи господарських судів з позовами про відшкодування збитків, спричинених порушенням

законодавства про охорону навколишнього природного середовища і про припинення екологічно-небезпечної діяльності. У випадку необхідності у складі органів прокуратури України можуть створюватися спеціалізовані екологічні підрозділи.

З метою забезпечення екологічної безпеки проводиться екологічна експертиза.

Згідно із ст.1 Закону України “Про екологічну експертизу” екологічна експертиза - це вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань і об’єднань громадян, який базується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі і оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів або об’єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати на стан навколишнього природного середовища і здоров’я людей і спрямовуватись на підготовку висновків про відповідність запланованої або здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Метою екологічної експертизи є запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища і здоров’я людей, а також оцінка ступеня безпеки господарської діяльності і екологічної ситуації на окремих територіях і об’єктах.

Згідно із ст.6 основними принципами екологічної експертизи є:

- гарантія безпечного для життя і здоров’я людей навколишнього природного середовища;
- збалансованість екологічних, економічних, медико-біологічних, соціальних інтересів і врахування суспільної думки;
- наукова обґрунтованість, незалежність, об’єктивність, комплексність, варіантність, превентивність, гласність;
- екологічна безпека, територіально-галузева і економічна доцільність реалізації об’єктів екологічної експертизи;
- державне регулювання;
- законність.

Ґрунтуючись на вище зазначених принципах, екологічна експертиза виконує такі завдання:

- визначення ступеня екологічного ризику і безпеки діяльності, яка планується або здійснюється;
- організація комплексної науковообґрунтованої оцінки об’єктів екологічної експертизи;

- встановлення відповідності об'єктів експертизи вимогам екологічного законодавства, будівельних норм і правил, санітарних норм;
- оцінка впливу діяльності об'єктів на стан навколишнього природного середовища і якість природних ресурсів;
- оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості і достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
- підготовка об'єктивних, всебічно обґрунтованих висновків екологічної експертизи.

Об'єктами екологічної експертизи є проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, передпроектні, проектні матеріали, документація з впровадження нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції, реалізація яких може призвести до порушення екологічних нормативів, негативного впливу на стан навколишнього природного середовища, створення загрози здоров'ю людей.

Суб'єктами екологічної експертизи є:

- Міністерство екології та природних ресурсів;
- органи й установи Міністерства охорони здоров'я в частині експертизи проектів, які негативно впливають або можуть впливати на здоров'я людей;
- інші державні органи, місцеві ради народних депутатів і органи виконавчої влади на місцях;
- громадські організації екологічної спрямованості;
- інші установи, організації і підприємства, в тому числі іноземні юридичні та фізичні особи, які задіяні у проведенні екологічної експертизи;
- окремі громадяни.

В Україні екологічна експертиза проводиться в таких формах:

- державна;
- громадська;
- інші екологічні експертизи.

Державна екологічна експертиза організовується і проводиться екологами-експертними підрозділами, спеціалізованими установами, організаціями або спеціально створюваними комісіями Міністерства екології та природних ресурсів, Міністерством охорони здоров'я, їх органів на місцях із залученням інших органів державної виконавчої влади. До проведення можуть залучатися спеціалісти інших установ, експерти міжнародних організацій.

Державній експертизі підлягають (ст.14):

- державні інвестиційні програми, проекти розвитку і розміщення виробничих сил, розвиток окремих галузей народного господарства;
- проекти генеральних планів населених пунктів, схем районного планування, схем генеральних планів промислових вузлів, схем розміщення підприємств у промислових районах та вузлах, схем промислового будівництва, інша передпланова та передпроектна документація;
- інвестиційні проекти, техніко-економічне обґрунтування та розрахунки, проекти та робочі проекти на будівництво нових і розширення, реконструкцію, технічне переоснащення діючих підприємств, документація по перепрофілюванню, консервації та ліквідації діючих виробництв і інших промислових та господарських об'єктів і т.д.
- проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини в області екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;
- документація із впровадження нової техніки, технологій, матеріалів та речовин, які можуть створювати потенціальну загрозу навколишньому природному середовищу і здоров'ю людей.

Громадська екологічна експертиза може здійснюватись у будь-якій сфері діяльності, яка вимагає екологічного обґрунтування з ініціативи громадських організацій або інших громадських об'єднань (ст.16).

Інші екологічні експертизи можуть здійснюватись з ініціативи зацікавлених юридичних і фізичних осіб на договірній основі зі спеціалізованими екологічними експертними органами і об'єднаннями.

Процедура проведення екологічної експертизи передбачає вирішення еколого-експертними органами завдань експертного дослідження й оцінку об'єктів екологічної експертизи, підготовку обґрунтованого, об'єктивного еколого-експертного висновку.

Процедура проведення екологічної експертизи передбачає три етапи:

I етап – перевірка наявності та повноти необхідних матеріалів і реквізитів на об'єкти екологічної експертизи та створення еколого-експертних комісій;

II етап – аналітична обробка матеріалів екологічної експертизи, у випадку необхідності – натурне обстеження і зрівнювальний аналіз ступеня екологічної безпеки, достатності та ефективності екологічного обґрунтування діяльності об'єктів екологічної експертизи;

III етап – узагальнення окремих експертних досліджень одержаної інформації та наслідками діяльності об'єктів експертизи, підготовка висновків екологічної експертизи і подання їх зацікавленим особам і органам.

Термін проведення державної екологічної експертизи об'єктів для: -груп спеціалістів еколого-експертних підрозділів, Міністерства екології та природних ресурсів – до 45 календарних днів (може бути продовженим до 60 днів), в окремих випадках – до 120 днів;

- спеціально створених міжгалузевих еколого-експертних комісій – до 90 календарних днів;

- доопрацювання матеріалів попередньої експертизи – до 30 календарних днів.

Контрольні запитання

- 5 Які види екологічного контролю Ви знаєте?
- 6 Що є завданням екологічного контролю?
- 7 Розкрийте поняття “екологічна експертиза”.
- 8 Визначіть мету екологічної експертизи.
- 9 На яких принципах базується екологічна експертиза?
- 10 Які завдання вирішує екологічна експертиза?
- 11 Які суб'єкти екологічної експертизи Ви знаєте?
- 12 Які види екологічної експертизи Ви знаєте?
- 13 Які основні етапи та терміни проведення екологічної експертизи?

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЇ

1 Визначення та склад економіко-правового механізму у сфері екології.

2 Правові форми платежів у сфері екології.

3 Економіко-правове стимулювання екологічної діяльності

Економіко-правовий механізм у сфері екології являє собою систему економіко-правових методів, які застосовуються у регулюванні еколого-економічних правовідносин, спрямованих на досягнення мети та завдань екологічної політики держави.

Основними вимогами у застосуванні економіко-правового механізму у сфері екології є:

- застосування економічних важелів при здійсненні будь-якої діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів або яка може впливати на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;
- визначення джерел та фінансування системи екологічних заходів;
- встановлення нормативів плати та розмірів платежів на основі лімітів використання природних ресурсів, викидів та скидів забруднюючих речовин в навколишнє природне середовище, розміщення відходів та інших шкідливих впливів;
- надання пільг фізичним та юридичним особам при запровадженні та здійсненні системи екологічних заходів;
- визначення економічної оцінки заподіяної шкоди порушенням екологічного законодавства та відшкодування її винними особами.

До складу економіко-правового механізму належать:

- правові норми, які регламентують впровадження та застосування економічних методів у регулюванні екологічних правовідносин;
- система економіко-правових методів здійснення екологічно обґрунтованої діяльності;
- організаційно-правове забезпечення економічних заходів;
- юридичні гарантії.

Правові норми у системі економіко-правового механізму поділяють на норми:

- комплексного регулювання (Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” ст. 41-49, Порядок визначення плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища, затверджений Кабінетом Міністрів України від 13.01.1992 (зі змінами));
- диференційне регулювання (Земельний кодекс України (ст. 35-38), Закон України “Про оплату за землю” 3.06.1992 та ін.);
- міжгалузеве регулювання (Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств”).

Правові норми у системі економіко-правового механізму в сфері екології являють собою сукупність загальнообов'язкових правил економічного змісту, які утворюють міжгалузевий інститут екологічного права.

Відносини, які виникають з приводу реалізації економічного механізму в сфері екології називаються еколого-економічними правовідносинами.

Суб'єктами еколого-економічних правовідносин є:

- Верховна Рада;

- Кабінет Міністрів України;
- органи місцевого самоврядування;
- Міністерство екології та природних ресурсів;
- юридичні особи;
- фізичні особи.

Об'єктами правовідносин є:

- диференційовані природні ресурси;
- навколишнє природне середовище;
- здоров'я людини.

Юридичний склад еколого-економічних правовідносин:

- нормативне забруднення навколишнього природного середовища;
- понаднормативне забруднення навколишнього природного середовища;
- понадлімітне використання природних ресурсів;
- адміністративні правопорушення, за які накладається штраф;
- заподіяння шкоди порушенням екологічного законодавства;
- добровільні грошові внески юридичних та фізичних осіб;
- надходження від реалізації предметів скоєння екологічного правопорушення.

Система економіко-правових методів - це сукупність економічно зумовлених платежів, стягнень, розрахунків, виплат, спрямованих на формування бюджетного та позабюджетного фінансування заходів, які забезпечують екологічну безпеку, охорону природного середовища та ефективне використання природних ресурсів.

Джерелами формування системи екологічного фінансування є:

- платежі;
- грошові стягнення;
- страхування.

Розрізняють 3 види платежів:

- за спеціальне використання природних ресурсів;
- за погіршення якості природних ресурсів;
- за забруднення навколишнього природного середовища.

Грошові стягнення поділяють на стягнення за:

- порушення норм та правил охорони навколишнього природного середовища;
- порушення санітарних норм і правил;
- заподіяну шкоду порушенням екологічного законодавства;
- понаднормативне використання природних ресурсів;
- надходження від реалізації предметів екологічних правопорушень.

Екологічне фінансування проводиться за рахунок бюджетних та позабюджетних коштів. До бюджетних належать кошти бюджетів різних рівнів та кошти Фонду охорони природи.

До позабюджетних належать: кошти підприємств, організацій, установ (власні та запозичені), а також добровільні внески юридичних та фізичних осіб.

Реалізацію економічного механізму забезпечують організаційно-правові методи, до яких належать:

- нормативи плати за користування природними ресурсами;
- нормативи плати за забруднення навколишнього природного середовища;
- нормативи плати за погіршення якості природних ресурсів;
- ліміти викидів та скидів забруднюючих речовин;
- ліміти розміщення відходів господарської діяльності;
- ліміти використання природних ресурсів;
- контроль за додержанням нормативів плати та лімітів використання природних ресурсів, скидів та викидів забруднюючих речовин та розміщення відходів господарської діяльності.

До юридичних та фізичних осіб застосовується сукупність економічних та правових методів, які забезпечують юридичні гарантії реалізації економіко-правового механізму.

До таких методів належать:

- встановлення екологічних нормативів;
- встановлення екологічних лімітів;
- застосування понаднормативних величин плати;
- застосування пені у випадку прострочення платежу;
- безперечний порядок стягнення платежів;
- застосування штрафних економіко-адміністративних санкцій;
- юридична відповідальність.

Розрізняють такі форми платежів у сфері екології:

- оплата за спеціальне використання природних ресурсів;
- плата за погіршення якості природних ресурсів;
- плата за забруднення навколишнього природного середовища.

Плата за спеціальне використання природних ресурсів - це форма економічного платежу, яка підлягає сплаті фізичними та юридичними особами за одиницю природного ресурсу, даного (переданого) для спеціального використання.

Плата за спеціальне використання природних ресурсів встановлюється на підставі нормативів плати за використання природних ресурсів. На розмір нормативу впливають такі фактори:

- розповсюдженість природних ресурсів;
- якість природних ресурсів;
- розміщення;
- можливість відтворення;
- можливість переробки;
- доступність;
- можливість утилізації та інші фактори.

Ліміти використання природних ресурсів щорічно затверджуються компетентними органами виконавчої влади. До таких органів належать:

- Кабінет Міністрів України;
- Міністерство охорони природи;
- природоохоронні органи Автономної Республіки Крим, державного управління екологічною безпекою областей, міст республіканського підпорядкування.

Для природних ресурсів державного значення нормативи плати встановлюють:

- Кабінет Міністрів України (ст. 43 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”);
- Верховна Рада України (ст. 36 ч. 2 Земельного кодексу (земельний податок)).

Суб’єктами сплати платежів є як юридичні, так і фізичні особи. Джерелом сплати у випадку використання природних ресурсів у рамках встановлених лімітів - собівартість, при понадлімітному використанні - за рахунок прибутку, який лишився у розпорядженні суб’єкта платежу.

Плата за спеціальне використання природних ресурсів республіканського значення надходить: 50 % до Державного бюджету та 50 % залишається у бюджетах місцевого рівня. Платежі за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення залишаються у розпорядженні місцевих рад.

Фізичні та юридичні особи вносять плату:

- за викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними та нестаціонарними джерелами;
- за скиди забруднюючих речовин у водні об’єкти;
- за розміщення відходів у навколишньому природному середовищі.

Відповідно до видів плати за забруднення існують такі форми нормативів плати:

- за викиди забруднюючих речовин;
- за скиди забруднюючих речовин;
- за розміщення відходів.

Це базові норми у рамках встановлених лімітів.

Розмір плати обчислюється за формулою

$$\Pi_{\text{л}} = \left(\sum_{i=1}^n H_{\text{бi}} * M_i * K_{\text{кр}} \sum_{i=1}^n H_{\text{бi}} * M_{\text{сн1}} \right) * K_{\text{р}} * K_{\text{н}},$$

де $H_{\text{бi}}$ - норматив плати за розміщення в навколишньому середовищі i -го інгредієнта;

M_i - маса i -го інгредієнта, яка розміщується в НПС згідно із встановленим лімітом;

$M_{\text{сн1}}$ - маса i -го інгредієнта, яка розміщується в НПС понад встановленого ліміту;

$K_{\text{кр}}$ - коефіцієнт кратності плати при перевищенні вторинних нормативів якості НПС;

$K_{\text{р}} * K_{\text{н}}$ - коефіцієнти, які враховують народно-господарське значення населеного пункту та кількість населення в ньому.

Платежі вносять у такому порядку:

- проводяться авансові платежі до 15-го числа кожного місяця наступного кварталу;
- кінцевий перерахунок у кінці року.

Платежі за забруднення навколишнього природного середовища направляються у Фонд охорони природи та перерозподіляються по рівнях так:

20 % - місцевий рівень

50 % - регіональний рівень (область, Автономна Республіка Крим).

30 % - Державний Фонд охорони природи.

Плата за погіршення якості природних ресурсів - це форма економічного платежу, який підлягає сплаті власниками та користувачами природних ресурсів за зниження їх якості.

Види плати:

- за зниження родючості ґрунту;
- за зниження продуктивності лісів;
- за зниження рибопродуктивності водойм;
- за інші погіршення природних ресурсів.

Суб'єктами платежів є як юридичні, так і фізичні особи.

Джерелом платежу є прибуток або валовий прибуток.

Економіко-правове стимулювання екологічної діяльності-встановлені діючим законодавством пільги, переваги, компенсації та інші економічні форми стимулювання, спрямовані на ініціативне здійснення юридичними та фізичними особами заходів з ефективного використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки.

Джерелами стимулювання економічної діяльності є:

- бюджетні кошти, у т. ч. кошти Фонду охорони природи;
- кошти юридичних та фізичних осіб;
- ініціативні екологічні кошти.

Формами економіко-правового стимулювання є:

- надання пільг з оподаткування;
- пільгове кредитування;
- встановлення норм прискореної амортизації для природоохоронних виробничих основних фондів;
- надання можливості використання природних ресурсів під заставу;
- стимулювання співробітників спеціальноуповноважених органів;
- стимулювання розвитку та укріплення матеріально-технічної бази спеціальноуповноважених природоохоронних органів.

Контрольні запитання

- 1 Дайте визначення економіко-правового механізму в сфері екології.
- 2 Що входить до складу економіко-правового механізму в сфері екології?
- 3 Як поділяються правові норми в системі економіко-правового механізму?
- 4 Що входить до складу еколого-економічних відносин?
- 5 Дайте визначення системи економіко-правових методів в сфері екології та характеристику джерел формування такої системи.
- 6 Яким чином забезпечуються юридичні гарантії реалізації економіко-правового механізму?
- 7 Які Ви знаєте форми платежів за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища?